

Sade var under sin livstid ensam läsare av *Les 120 Journées de Sodome*. Boken publicerades först i början av 1900-talet. Detta föranledde Michel Foucault att utveckla teorin om en "roman sans lecteur", en roman utan läsare, eller annorlunda uttryckt en "écriture autocentrée", ett självcentrerat skrivande (cit. s. 19), det vill säga att Sade egentligen inte skrev för någon annan än sig själv (vilket också kunde ses som ett slags ursäkt för de många excesserna). Men Abramovici visar att så inte kan ha varit fallet, då boken i verkligheten vimlar av direkta hänvändelser till en tänkt läsare.

Läsaren måste enligt Abramovici övervinna sin egen avsmak, för att orka tränga under ytan i de olika verken. Överallt finner han belägg för den noggrannhet varmed författaren komponerat sina arbeten utifrån olika typer av *cabiers*, anteckningsböcker, hur texterna granskats, korrigerats och bearbetats samt hur de samspelar kontextuellt, samtidigt som var och en av dem har sin röst, sin ton, sin egenart. De övriga verk som Abramovici har valt ut för en närmare analys är den utopiska brevromanen *Aline et Valcour ou le Roman philosophique* (1795), där ett primitivt och brutalt afrikanskt kungadöme ställs mot ett socialistiskt paradys, *La Nouvelle Justine ou les Malheurs de la vertu* (1791; sv. övers. N. Hell, *Justine eller dygdens besvärigheter*. The Elephant Press, 1956, 1983) – en bok där dygden trots allt möter viss uppskattning men som Napoleon icke desto mindre vredgat kastade på elden, samtidigt som han beordrade författarens arrestering – och *La Philosophie dans le boudoir*, som handlar om en ung flickas erotiska uppvaknande och initiering (1795; sv. övers. H. Johansson, *Filosofin i sängkammaren*. Vertigo, 2002).

Sade skrev också vad Abramovici kallar "hederliga" arbeten, främst reseskildringar, som tillsammans bildar en veritabel *grand tour*. Så vitt jag kan bedöma har dessa i sig tämligen tama skrifter i hög grad lämnat stoff till de studier i relevanta motiv hos Sade som utgör bokens senare del. Redogörelser för konst- och naturupplevelser, som ju normalt är viktiga

inslag i 1700-talets reseberättelser, kopplas hos Sade till likaledes tidstypiska skildringar av människotyper, befolkningsgrupper och "nationalkaraktärer". Fyra klassiska mästare, däribland Michelangelo, analyseras i sin egenhet av tänkbara mördare av personer de valt att porträttera. Högt och lågt, abstrakt och konkret täcks in av de skilda begrepp som bildar rubriker över de olika kapitlen. Man kan säga att motivkretsarna tillsammans utgör sju, sinsemellan inte alltid kompatibla, semantiska fält. Inledningsvis finner man ett avsnitt som går under den lakoniska benämningen "skit", vilket följs av andra med titlar som "konst", "fantasi" och – "vulkan". I sin ofrivilliga ensamhet drömmer markisen om sexuella eruptioner jämförbara med Etnas eller Vesuvius. Andra nyckelord för driftens och de mänskliga relationernas förtingligande hos Sade, kring vilka Abramovici också bygger särskilda studier, är "kropp", "föremål" och "maskin". Ordparet "maskin" och det närbesläktade "automat", som också behandlas, var högsta mode på Sades tid.

En avslutande text ägnas poeten Gilbert Lely, till vilken Jean-Christophe Abramovici bekänner sin tacksamhetsskuld. Lely tillhör pionjärerna inom Sade-forskningen och hans verk bildar fortfarande skola (*La vie du marquis de Sade*, 1952–1957, ny uppl. 1989). I våldsskildringarna såg Lely en spegel av det skräckvälde som Sade själv hade upplevt och överlevt och ett föregripande av det nazistiska barbariets självvalda förblindning.

Sven Björkman

Marte Rye Bårdsen, *Cicignon in Trondheim* (Trondheim: Museumsforlaget, 2014). 88 pp.

Denna rikt illustrerade publikation är ett sammandrag på engelska av boken *300 år med Ci-*

cignon, utgiven på norska 1981, redigerad av Harald Hals och Rolf Grankvist (227 s., med källor och nothänvisningar). Trots det lilla formatet väcker boken många intressanta frågor kring stadsplanering och fästningsbyggnad vid 1600-talets slut.

Natten till den 16 april 1681 ödelades Trondheim i en av de stora stadsbränderna i Nordens historia. Stadens magistrat vände sig därefter till kung Kristian V i Köpenhamn med en framställan om dess återuppbyggande. Kungen sände i juli samma år två fortifikationsofficerare till Trondheim för att göra upp en ny stads- och fästningsplan: generalmajor Johan Caspar von Cicignon och generalkvartermästaren Anthony Coucheron.

Deras roller vid återuppbyggandet av staden är inte helt klarlagda, men Cicignon har ansetts stå för de grundläggande idéerna. Den medeltida stadsplanen regulariserades med stora kvarter och breda gator för brandsäkerhetens skull. Den nya planen hade tydliga barockdrag, tre gator lades svagt strålförmigt i ett "gåsfotsmönster" och mitt i staden anlades ett stort torg med slutna hörn. Den i branden bevarade domkyrkan bildade slutpunkt på en ny rät gata, Munkegata, vars andra slutpunkt var Munkholmens fästning utanför staden. Trondheims nya stadsplan var i många avseenden tämligen konventionell, enligt förebilder från Mellaneuropa. Gåsfotsmönstret förekom ofta i större parkanläggningar, likaså beräknade perspektiv mot kyrkor och publika byggnader.

Stads- och fästningsplanen undertecknades av Cicignon den 28 augusti 1681 och stadfästes av kungen i Köpenhamn 10 september samma år. Till den hörde en ombyggnad av Munkholmens fästning och framför allt en helt ny dominerande fästning, Kristiansten, öster om staden och Nidelva med olika framskjutna verk, som alla byggdes under 1680–1690-talen. Den nya stadsplanen genomfördes med en mängd praktiska kompromisser och hänsyn till tidigare byggnader. Som fästningsstad fick däremot Trondheim en avgörande ställning i

den norska kustens fasta försvar. Fästningen ställdes på ett verkligt prov 1718, då svenska trupper under befäl av general Carl Armfelt inledde en belägring. Trondheim kunde inte intas av fienden och vid budet om Karl XII:s död avbröts belägringen. Armfelts trupper drog sig tillbaka över de norska fjällen i ett katastrofalt återtåg, i svåra vinterförhållanden.

Cicignon och Coucheron hörde till den mobila officerselit, som under 1600-talet cirkulerade i Europa mellan olika länder och uppdragsgivare. Cicignon var född i Luxemburg 1625 och med erfarenheter från Venedig, Malta, Messina, Spanien och Holland trädde han i dansk tjänst 1657. På 1660-talet ägnade han sig åt en nyprojektering av norska fästningar, bland annat i Bergen och Fredrikstad. Han utpekades som en av de huvudskyldiga till det danska nederlaget mot svenskarna i slaget vid Lund 1676 och återupptog därefter sina uppdrag i Norge. Coucheron var född holländare och hade trätt i dansk tjänst 1657. Också han deltog aktivt i förnyandet av fästningarna utmed den norska kusten.

Cicignons och Coucherons gemensamma stora nyhet inom den dansk-norska fästningsbyggnadskonsten var införandet av så kallade donjoner, massiva tornbyggnader av sten för artilleri i flera våningar, omgivna av lägre bastions- och tenaljverk. Cicignons förslag till donjoner vid Bergen utfördes inte, däremot fick både Munkholmen och Kristiansten vid Trondheim bastanta nya donjoner. Donjonerna spridde sig från Medelhavsområdet norrut, ända till Danmark-Norge och Sverige. Den svenska fortifikationens chef generalkvartermästaren Erik Dahlbergh var jämnårig med Cicignon och också han ivrade starkt för donjoner bland annat för försvaret av Stockholm och det svenska Wismar. De konkurrerande "manéren" för reguljära fästningar, till exempel enligt Vauban eller Coehoorn, var mera inriktade på kasematterade, lägre vallar och vallgravar med sinnrika formationer än på höga donjoner med stor koncentrerad eldkraft.

Som *Cicignon in Trondheim* visar var 1600- och 1700-talens stads- och fästningsplanering inte enbart arkitektur- och stilhistoria. Rutinerna kring regulariseringen av städer och förnyandet av deras fästningsverk återspeglade i stort förhållandet mellan det kungliga enväldet, militären och lokalsamhället. Ideal-fallet för fortifikationens matematiska rationalitet och kronans organisationsförmåga var anläggandet av helt nya fästningsstäder. Besluts- och projektorganisationen inom fästningsbyggnadsväsendet med sitt strategiska, ekonomiska, tekniska och estetiska källmaterial, kartor och ritningar, hörde till den förmoderna statens nya institutioner på 1600-talet. Arbete-nas genomförande, ledning och disciplin, leveranserna av byggnadsmaterial, transporter och garnisonstruppernas relationer till det civila samhället är ett annat stort, ekonomiskt och socialt frågekomplex.

I det dansk-norska och det svenska riket byggdes tiotals större fästningar och hundratal mindre verk. De bildade ett nätverk från de danska hertigdömena i söder till Vardöhus i norr och från Wismar till Göteborg och till Sveaborg och Fredrikshamn vid Finska viken. Också Danmarks stående bundsförvant Ryssland etablerade från och med Peter den stores tid ett modernt fästningsbyggnadsväsende på tiotals orter, under ledning av utländska experter, likt *Cicignon* och *Coucheron* i Norge.

Rainer Knapas

Bengt Bergius, *Tal om läckerheter*, ed. Jakob Christensson (Stockholm: Kungl. Skogs- och Lantbruksakademien, 2015). xcii + 576 pp.

Hur smakar baobab och balata, dyvelsträck, bält djur, piggsvin eller moderkaka? 1700-talets läckerheter, serverat på papper, läggs fram i Bengt Bergius *Tal om läckerheter*, under redaktion av Jakob Christensson. Här bjuds på 1700-

talets gamla vardagssmaker och nya, exotiska smakupplevelser som banan och ananas, och hur de en gång smakade när de första gången nådde europeiska smaklökar.

Bankokommissarien Bengt Bergius höll den 3 maj 1780 ett presidietal i Kungl. svenska vetenskapsakademien i Stockholm, *Tal, Om Läckerheter, Både i sig sjelfva sådana, och för sådana ansedda genom Folkslags bruk och inbillning*, som säkerligen fick det att ömsom vattnas i åhörarnas gommar, ömsom ge dem kväljningar, men inte minst tärde på deras sittfläsk. Talet omarbetades och gavs ut efter hans frånfalle i två delar och kom att omfatta inte mindre än 600 sidor. Det är en fantastisk källa till 1700-talets globala matkultur, vad man åt, kunde äta och vad man trodde att andra åt. Ett dignande smörgåsbord dukas upp av mänsklig föda alltifrån antiken till hans samtid, från avlägsna öar i Söderhavet till torparstugor i Sverige, från fattigmanskost under svälttider till överdådig lyxkonsumtion på slott och herrgårdar. *Tal om läckerheter* uppvisar bredden i mänskliga födo-intag och matvanor, hur matvarorna införskaffas, förvaras och tillreds. Alla dessa uppgifter insamlades av historikern Bengt Bergius, invald i Vetenskapsakademien 1766 och dess preses 1769 och 1780, men som också var en ivrig boksamlare och naturalhistoriker. Han har blivit ihågkommen inte minst för sina avskrifter – den Bergianska avskriftssamlingen har varit till stor nytta för många historiker sedan dess. Samlande av ätbara ting blev emellertid ett aldrig avslutat livsprojekt. Hans broder, läkaren, botanikern och trädgårdsmästaren Peter Jonas Bergius tog vid efter Bengts död 1784. Första delen om växtriket kom ut året därefter. För den andra delen engagerades brödernas vän, den sängliggande resenären, reseskildringsöversättaren Samuel Ödmann som tog sig an Bengt Bergius rikliga och svårhanterliga anteckningar om den animaliska födan. Verket översattes också och gavs ut på tyska 1792 av de framstående naturalhistorikerna Johann Reinhold Forster och Kurt Sprengel.